

Дмитро Байкеніч

Луганський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна

УКРАЇНСЬКІ ПЕРЕСЕЛЕНЦІ З ПОЛЬЩІ НА ТЕРИТОРІЇ СХІДНИХ ОБЛАСТЕЙ УРСР У 1944 – 1947 рр. СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ

У статті розглядається проблема українських переселенців із Польщі на території східних областей УРСР у 1944 – 1947 рр. у сучасній українській історіографії. Висвітлюється процес виникнення та становлення проблеми в історіографії. Основна увага приділена науковим працям, які відображають регіональні аспекти процесу розселення, влаштування та адаптації прибулого з Польщі до Сходу УРСР населення.

Евакуація українського населення з Польщі до УРСР в 1944 – 1946 рр. є досить багатогранною темою, більшість аспектів якої наразі малодосліджені. При загальній тенденції висвітлення білих плям історії України зазначена проблема не може залишитися осторонь цього процесу, тому що є складовою польсько-українських міждержавних відносин, а також включає в себе регіональний відтінок.

Процес переселення українців із Польщі до УРСР загалом, та до східних областей зокрема, у наукових працях до 1991 р. не висвітлювався. Це відповідало ідеології того часу. З огляду на закритість теми, цілковито даній проблемі не присвячено жодного дослідження.

Метою даної статті є максимальне узагальнення наявної сукупності значного фактичного матеріалу попередніх досліджень стосовно історії переселення українців із Польщі до східних областей УРСР у 1944 – 1946 рр. та їх влаштування й адаптації на місцях.

У період становлення сучасної української історіографії (початок 1990-х рр.) переселення закерзонців із Польщі до УРСР розглядалося в контексті вивчення проблем, пов'язаних з українськими етнічними землями та встановленням українсько-польського кордону (І. Винниченко, В. Макарчук та інші) [1-4]. Окремо питання про розселення по областях УРСР прибулих із Польщі в 1944 – 1947 рр. на науковому рівні не підіймалося.

Інтерес до вивчення самого процесу евакуації українців до УРСР виник у 1997 р., що було пов'язано з ювілейною річницею (50 років) проведення в Польщі депортаційної акції «Вісла». Через необхідність висвітлення передумов даної операції, вперше були оприлюднені значні архівні джерела, які показали проблему українсько-польського трансферу населення 1944 – 1946 рр. у новому ракурсі, що й обумовило зростання наукового інтересу до неї.

Українсько-польський обмін населенням 1944 – 1946 рр. знайшов своє відображення в багатьох наукових дослідженнях кінця 1990-х – початку 2000-х рр. Так, у роботі «Украина – Польша: миграционные процессы 40-х годов» [5] О. Буцько комплексно досліджено передумови та хід переселення. Аналіз документів Центрального державного архіву громадських об'єднань України та Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України надав можливість авторці висвітлити процес підготовки радянських та партійних органів влади до прийому й розміщення прибулих, їх господарсько-побутового влаштування на місцях та адаптації до нових геополітичних і соціокультурних реалій. Серед іншого матеріалу варто виділити інформацію про умови життя та праці переселенців в УРСР. У своїй роботі О. Буцько доходить висновку, що радян-

ські органи влади не були підготовлені до покладеної на них роботи щодо прийому та влаштування переселенців, і саме це призвело до негативних тенденцій, як-то: важке матеріально-побутове становище та неконтрольовані міграції прибулих.

Праця В. Сергійчука «Трагедія українців Польщі» (Тернопіль, 1997) [6] має шість розділів, кожному з яких передують невеликі вступні статті, де автор дає загальний огляд подій, спростовує нав'язувані радянською та націоналістичною польською пропагандою стереотипи, наводить цитати з документів, пропонує свій погляд на події, відображені в архівних матеріалах. Головна частина дослідження присвячена саме переселенню 1944 – 1946 рр. Більшість опублікованих матеріалів торкається проблем депортації, розселення та адаптації українського населення в УРСР. Низка документів висвічує загальні риси влаштування переселенців на місцях.

Дещо згодом з'явилися подібні праці Ю. Сороки та І. Цепенди. У монографії Ю. Сороки «Населення західноукраїнських земель: депортації, переселення, мобілізації, міграції (1939 – 1950-і роки)» (Київ, 2007) [7] відображено трагічну долю закерзонців під час процесу переселення та розпорошення по території УРСР. Автор доходить висновку, що вимушене переселення українців із Польщі відбулось попри суперечливість чинних міжнародних правових актів, а евакуйовані трудові людські ресурси були розпорошені зі значними втратами та руйнуванням їх національно-культурного життя.

У монографії І. Цепенди «Українсько-польські відносини 40 – 50-х років ХХ століття: етнополітичний аналіз» (Київ, 2009) [8] у хронологічній послідовності домінують матеріали про проблеми процесу переселення українців із Польщі та про наслідки цього процесу для прибулих на місцях розселення. Роботи О. Буцько, В. Сергійчука, Ю. Сороки та І. Цепенди насичені багатим фактичним матеріалом із наведенням низки прикладів, які лише частково відображають сутність процесу на місцях.

Серед наукових статей, присвячених висвітленню аспектів влаштування та адаптації українців із Польщі на території УРСР, варто виділити доробки В. Кіцака [9-11]. Науковець поступово, чітко й неупереджено розглядає всі сторони питання кількості евакуйованих в окремих областях, а також окреслює внутрішні та зовнішні чинники, на яких ґрунтувалось їхнє розселення. Хоча архівний матеріал, використаний для дослідження, висвітлює загальні проблеми прибулих по всій республіці, він надає нам змогу виділити регіональні особливості всього процесу. Окремо слід наголосити на тому, що автор дослідив не лише період 1944 – 1946 рр., а й звернувся до наслідків, а саме – зворотної міграції українського люду в напрямку західноукраїнських областей та Польщі. Важливим є спростування та уточнення питань, які опинялися поза увагою інших дослідників.

Фундаторами дослідження заселення, влаштування та адаптації українських переселенців із Польщі на території східних (Донецької та Луганської) областей України, розпочинаючи з 2000 р., стали Т. Максимчук, А. Макарова, В. Рудзевич, В. Снегирьов, С. Ясінчак, М. Алфьоров та Н. Шипік. На жаль, і до сьогодні немає жодної роботи-дослідження або статті науковців, які б репрезентували висвітлення теми переселенців із Польщі по Харківській області.

Початок дослідження проблеми було покладено в контексті теми міграційних рухів переселенців із Польщі у східних областях, яку розглянув М. Алфьоров. При поглибленому вивченні міграційно-демографічної політики та процесу природного і механічного приросту в повоєнному Донбасі (Ворошиловградська та Сталінська області), науковець приділив значну увагу населенню, евакуйованому в 1944 – 1946 рр. Дослідник, спираючись на архівні джерела, визначив чисельність та місця вселення переселенців, їх закріплення та роль у народному господарстві регіону [12], [13].

Наукові статті Т. Максимчук, А. Макарової та В. Рудзевич висвітлили підвалини соціально-економічного блоку питань перебування переселенців на Донбасі. Зокрема висвітлюються загальні аспекти, пов'язані з самим процесом переселення, планування

та розселення прибулих, які розглядаються з використанням широкого кола джерел (республіканських та обласних постанов) [14]. Більш поглиблено вивчено є тема житлового питання, взаєморозрахунків із переселенцями, адаптації у радянському середовищі тощо. Автори приходять до висновку, що, прибувши до східних областей УРСР, переселенці зіштовхнулись із господарсько-побутовими проблемами і морально-психологічними бар'єрами [15], [16].

Наукова стаття Н. Шипік [17], у якій піднімається тема сільськогосподарських переселень до Донбасу в повоєнні роки, є найбільш повноцінною розвідкою щодо влаштування та адаптації переселенців в одній зі східних областей УРСР – Сталінській. Разом з вищезазначеними питаннями Н. Шипік аналізує та висвітлює такі процеси адаптації прибулих, як колективізація, навчання дітей переселенців і соціалізація в радянському суспільстві. Окреме місце у статті авторкою відводиться для відображення реакції переселенців на труднощі, а саме – на внутрішню (обласну) та зовнішню (республіканську) міграції. Дослідниця зауважує на тому, що основними причинами невдалої спроби влади вирішити проблеми трудових ресурсів у сільській місцевості Сталінської області були нехтування багатьма чинниками, такими, як житловий, професійний, кліматичний, мовний, що пов'язане як з повоєнними труднощами, так і з недоліками адміністративно-командної системи.

Серед інших привертають увагу науково-популярні видання луганських дослідників С. Ясінчака «Лемки – народ позбавлений Батьківщини» (Луганськ, 2007) [18] і В. Снегирьова «Тече «Вісла» до Донбасу» (Луганськ, 2009) [19]. Попри незначні недоліки, у цих працях, на основі архівних джерел та спогадів самих переселенців, автори висвітлюють польський період життя українців і їх буденність на території Луганщини в 1945 р. і надалі. Цікавою, з наукової точки зору, є добірка спогадів прибулих, де можна зустріти їх суб'єктивне ставлення до свого переїзду.

Таким чином, проблема українців, переселених із Польщі до УРСР, а зокрема до її східних областей, лише нещодавно була долучена до наукового осмислення. Основний масив української наукової літератури присвячено питанням історичних підвалин цього процесу, його багатогранним складовим, а також загальній характеристиці процесу розселення та адаптації закерзонців в УРСР. Регіональний аспект питання практично не висвітлено.

У регіональних наукових працях поверхово окреслено основні риси процесу розселення та адаптації переселенців у східних областях УРСР. Наведення поодиноких прикладів не відображає таких питань, як: державна фінансова та матеріальна допомога переселенцям, соціальна політика щодо прибулих; не висвітлена роль дій місцевого радянського та партійного апарату, що може стати перспективою у межах подальшого наукового дослідження. Доцільним є також аналіз питання кількості розселення переселенців, зокрема по колишніх німецьких колоніях регіону, та подальші внутрішньообласні й міжрегіональні міграції тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Винниченко І. Українці Берестейщини, Холмщини й Підляшшя в першій половині ХХ століття. Хроніка подій / Винниченко І. – К. : Наукова думка, 1997. – 290 с.
2. Дністрянський М.С. Кордони України. Територіально-адміністративний устрій / Дністрянський М.С. – Львів : Світ, 1992. – 144 с.
3. Козловський І. Депортація українського населення з Польщі у 1944 – 1946 рр. / І. Козловський // Акція «Вісла» у контексті українсько-польських відносин ХХ століття : матеріали науково-практичної конф., присвяченої 50-літтю проведення акції «Вісла» (19 квітня 1997 р.). – Івано-Франківськ : Івано-Франківська обласна друкарня, 1999. – С. 31-40.
4. Макарчук В.С. Міжнародно-правове визнання державного кордону між Україною і Польщею (1939 – 1945 рр.) : монографія / Макарчук В.С. – К. : Атака, 2004. – 348 с.

5. Буцко О.В. Україна – Польща: миграційні процеси 40-х років / Буцко О.В. – К. : Інститут історії України, НАН України, 1997. – 151 с.
6. Сергійчук В.І. Трагедія українців Польщі / Сергійчук В.І. – Тернопіль : Тернопіль, 1997. – 440 с.
7. Сорока Ю.М. Населення західноукраїнських земель: депортації, переселення, мобілізації, міграції (1939 – 1950-ті роки) : монографія / Сорока Ю.М. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2007. – 275 с.
8. Цепенда І.Є. Українсько-польські відносини 40 – 50-х років ХХ століття: етнополітичний аналіз / Цепенда І.Є. – К., 2009. – 387 с.
9. Кіцак В. Депортовані з Польщі українці: результати першого етапу входження в соціум та економічного пристосування у 1944 – 1947 рр. / В. Кіцак // Україна – Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. – Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. – Вип. 2: Депортації 1944 – 1951. – Львів, 2007. – С. 90-103.
10. Кіцак В. Розселення українців Польщі в УРСР (1944 – 1947). Переселення їх із південних та східних областей в Західну Україну / В. Кіцак // Молода нація. – К. : Смолоскип, 2000. – С. 96-122.
11. Кіцак В. Соціально-економічна адаптація українців, переселених з Польщі до УРСР / В. Кіцак // Депортація українців з етнічних земель – трагічна сторінка в історії нашого народу : матеріали наукової конф., присвяченої 60-річчю початку виселення українців з території Польщі в 1944 – 1946 рр. (Тернопіль, 24 вересня 2004 р.). – Тернопіль : Воля, 2004. – С. 52-67.
12. Алфьоров М. Депортації українського населення в Донбас 1944 – 1949 рр. / М. Алфьоров // Схід. – 2004. – № 3. – С. 2.
13. Алфьоров М. Слідами депортації / М. Алфьоров // Донеччина. – 2000. – № 33. – С. 2.
14. Максимчук Т.А. Переселення українців з Польщі / Т.А. Максимчук // Архівний літопис Донбасу. – 2005. – № 2. – С. 23-26.
15. Макарова А.В. Лемки на Луганщині / А.В. Макарова // Фольклор, література та мистецтво Сходу України в системі етнокультурних вимірів : зб. наук. праць. – Луганськ, 2006. – Вип. IV. – С. 119-126.
16. Рудзевич В.В. Примусове виселення етнічних українців з території Польщі (за документами Державного архіву Луганської області) / В.В. Рудзевич // Історичні записки : зб. наук. праць. – Луганськ : СНУ, 2006. – Вип. XI. – С. 133-139.
17. Шипік Н.Ф. Сільськогосподарські переселення в Донбас у повоєнні роки / Н.Ф. Шипік // Нові сторінки історії Донбасу. – Донецьк : ДонДУ, 2003. – Вип. 10. – С. 122-136.
18. Ясінчак С. Лемки – народ позбавлений Батьківщини / Нариси, спогади, факти, документи про депортацію лемків на землю Луганщини / Ясінчак С. – Луганськ : Янтар, 2007. – 160 с.
19. Снегирьов В. Тече «Вісла» до Донбасу / Снегирьов В. – Луганськ : Вид-во «Шико» ТОВ «Віртуальна реальність», 2009. – 136 с.

Дмитрий Байкенич

Украинские переселенцы из Польши на территории восточных областей УССР в 1944 – 1947 гг. Современная украинская историография

В статье рассматривается проблема украинских переселенцев из Польши на территории восточных областей УССР в 1944 – 1947 гг. в современной украинской историографии. Показан процесс возникновения и становления проблемы в историографии. Основное внимание уделено научным работам, которые отображают региональные аспекты процесса расселения, обустройства и адаптации прибывшего из Польши на Восток УССР населения.

Dmytro Baikenich

Ukrainian Immigrants from Poland to the Territory of the Eastern Regions of the USSR in 1944 – 1947. Modern Ukrainian Historiography

The article deals with the problem of Ukrainian immigrants from Poland to the territory of the Eastern regions of the USSR in 1944 – 1947 years in modern Ukrainian history. The process of occurrence and formation of the problem in the historiography is shown. Emphasis is placed on scientific works, which reflect the regional aspects of the resettlement process, development and adaptation of population who had arrived from Poland to the East of the USSR.

Стаття надійшла до редакції 26.04.2012.